

Joke Spaans, ***De levens der maechden. Het verhaal van een religieuze vrouwengemeenschap in de eerste helft van de zeventiende eeuw*** (Hilversum: Verloren, 2012, 166 pp., + cd-rom met transcriptie van *De levens der maechden*, ISBN 978 90 8704 289 9).

Joke Spaans schreef een boeiend portret van de kloppenvergadering in de Hoek te Haarlem. Deze gemeenschap van katholieke maagden was rond 1583 min of meer bij toeval ontstaan nadat een Haarlems priester enkele vrouwen als geestelijke dochter had aangenomen. Nu een leven in de beslotenheid van een klooster niet meer mogelijk was, beloofden zij ‘in de wereld’ hun leven aan God en de katholieke kerk te wijden volgens een begijnenregel. Dit was een vermetele stap, enkele jaren nadat de katholieke eredienst en elke vorm van katholieke organisatie verboden was.

De kloppen woonden in particuliere huizen in en rond de Hoek op Bakenes. De gemeenschap in de Hoek groeide uit tot de grootste kloppenvergadering in de Republiek. Over het dagelijks leven aldaar is veel bekend omdat geestelijk moeder Tryn Jans Oly (1585-1651) van elk van de 203 maagden die onder haar bewind in de Hoek gestorven zijn, een levensverhaal geschreven heeft. Ook noteerde zij de uitvaartpreek. Dit resulteerde in drie dikke folianten. De bijgevoegde cd-rom bevat een transcriptie van dit corpus, plus een uitvoerig register.

Het is Joke Spaans gelukt om op basis van dit omvangrijk corpus en recent onderzoek naar de religieuze verhoudingen in de Republiek een verhaal te componeren dat niet alleen inzicht geeft in het reilen en zeilen van de Hoek, maar ook van de katholieke leefwereld. Ik begin met een samenvatting van twee hoofdlijnen en eindig met een beschouwing over de betooglijn.

In *Tijdsbeeld*, het eerste hoofdstuk, vraagt Spaans zich af welke consequenties Opstand en Reformatie hadden voor het dagelijks leven van katholieken. In de gereformeerde Republiek waren zij een achtergestelde minderheid, vrij in geweten, maar zonder recht op samenkomst. Ook hadden zij op, een uitzondering na, geen toegang tot openbare ambten. Dit brengt de auteur tot de constatering dat de situatie van getolereerde religieuze gemeenschappen hier misschien wel slechter was dan in omringende landen. Hier stonden katholieken niet alleen bloot aan discriminatie, maar incidenteel ook aan vervolging, pesterijen en afpersing. Waar zij nauwelijks gewapenderhand op reageerden. Spaans verwondert zich over deze passiviteit. Elders

grepen minderheden wel naar de wapens, in de Republiek pasten de katholieken zich aan. Uit pragmatisme. Volgens Tryn Oly had het geen zin om met obstinate ketteren te disputeren. Een goed katholiek kon meer bereiken met 'Godsvruchticheyt ende goede exempelen'. Aan de oppervlakte kenmerkte een opmerkelijke oecumeniciteit het dagelijks leven.

Niet dat alles pais en vree was. Spaans ziet de frustraties die katholieken gevoeld moeten hebben vooral weerspiegeld in de katholiekenvrees onder de dominante gereformeerde gemeenschap. Bij het minste gerucht van katholiek verraad grepen gereformeerden naar de wapens. Spaans concludeert dat de tot ver in de achttiende eeuw circulerende paniekverhalen over bloeddorstige katholieken laten zien dat de gereformeerden allerm minst zeker waren van de onaantastbaarheid van hun positie.

Toch is het maar de vraag of katholieken op bloedvergieten uit waren. In hun martelaarsboeken uit 1588 en 1625 worden de Martelaren van Gorcum en Balthasar Gerards met ere vermeld, maar de wreedheden van de geuzen worden er niet uitgemeten. In de martelaarsverhalen die in de Hoek de ronde deden, is veel aandacht voor de vroegchristelijke martelaren die ondanks een vijandige omgeving standvastig in het geloof bleven. Dit voorbeeld namen de kloppen ter harte.

In de volgende vijf hoofdstukken komt de Hoek steeds meer in het vizier. De kloppengemeenschap werd gedragen door het vurige verlangen van katholieke families om het katholieke geloof te redden en de kerk op Trentiaanse voet voort te zetten. Hiertoe bundelden zij hun krachten. Spaans laat mooi zien hoe het sociale netwerk van Amsterdamse, Delftse, Zeeuwse en Friese families als het ware het hele missiegebied van de Hollandse Zending bestreek. Met hand- en spandiensten ondersteunde dit netwerk de missie-activiteiten. Niet alleen richtten zij huiskerken in en stichtten zij hofjes voor arme katholieken, ook boden zij onderdak aan rondreizende priesters en kloppen, fundeerden zij beurzen voor priesterstudenten en steunden zij initiatieven als de Hoek. De moeder van Tryn Oly wierf met succes maagden voor de jonge vergadering. De kloppen steunden op hun beurt de Hollandse Zending door priesters te begeleiden en zelfstandig huiskerken en vergaderingen in het missiegebied te leiden. Ook zorgden zij dat er weer een arsenaal aan misgewaden, kruis- en heiligenbeelden, preekboeken en hosties kwam. Daarnaast gaven zij onderwijs aan meisjes. De inzet van katholieken was enorm: binnen een eeuw beschikte de Hollandse Zending over zo'n 450 priesters, die in 250 staties werkzaam waren en 300.000 gelovigen bedienden.

Het is jammer dat dit informatieve boek niet *aus einem Guss* geschreven is: vier van de zes hoofdstukken zijn een bewerking van eerder gepubliceerde artikelen. De hoofdthese die Spaans in het eerste hoofdstuk geformuleerd heeft, namelijk dat katholieken zich passief aan de situatie hebben aangepast, toetst zij in de vervolghoofdstukken niet *expressis verbis*. Een verbindend slothoofdstuk ontbreekt. Zo blijft het beeld van passieve accommodatie hangen.

Spaans zet in op vreedzame co-existentie. Feiten die hier tegen spreken worden niet systematisch belicht. Om te beginnen is zij niet eenduidig over de

getalsverhoudingen. Slechts een minderheid van de Haarlemse bevolking was lidmaat van de gereformeerde kerk (15, 19). Maar ook de katholieken vormden een minderheid (11, 17). Wat de getalsverhoudingen ook waren, hier is sprake van een wankel machtsevenwicht.

De repressie die de Hoek ondervond wordt niet systematisch behandeld. En passant lezen we dat er in 1592 of 1593 een inval in de Hoek was (45). Later blijkt dat er ook in 1602 een inval was (68), waarbij, zo blijkt uit de volgende paragraaf, de schoutsdienaren zich onbetamelijk gedragen hebben (70). De invallen waren ingegeven door politieke oorzaken: de Hollandse Zending ging zich steeds krachtiger profileren en de overheid maakte jacht op kopstukken. Voor de Hoek hadden deze invallen grote gevolgen: de geestelijke leiders moesten vluchten en maagden moesten onderduiken. In 1592 overwoog de overste zelfs de gemeenschap naar Utrecht te verplaatsen (112). Ook moest de Hoek de schout recognitie- oftewel gedooggeld betalen voor het houden van kerkdiensten. Maar dit onderwerp komt pas ter sprake in een paragraaf over goede werken waar Spaans vermeldt dat Tryn Oly deze gelden uit eigen zak betaalde (132).

De ervaringen van de Hoek zijn symptomatisch voor de repressie die katholieken door wetgeving en wethandhaving ervoeren. Spaans bagatelliseert dit. Populaire katholieke feesten zouden, ondanks aanhoudende klachten van de kerkenraad en de niet aflatende stroom van antikatholieke plakaten, in zwang gebleven zijn (23, 25). Als dit waar is, dan was Haarlem een behoorlijke uitzondering. Ook konden in de achttiende eeuw katholieke rituelen als de pelgrimage naar de bron te Heiloo openlijker gepraktiseerd worden (25). Hier ontbreken de woorden: dan in de zeventiende eeuw. Ook wordt niet vermeld dat de bijbehorende kapel in 1637 tot op de bodem is afgebroken.

Spaans weet dat katholieken zich niet alleen weerloos en passief hebben opgesteld, maar bespreekt dat niet in de geëigende context. Door dit kardinale thema onder te brengen in een paragraaf over katholiekenvrees ligt het accent op de vrees van gereformeerden, niet op de strijdbaarheid van katholieken. De jaartallen verschillen per stad en streek, maar geregeld waren er oproeren waarin katholieken een belangrijk aandeel hadden. Deze acties zijn steeds weer de kop ingedrukt. Op strategische momenten werd katholieken hardhandig duidelijk gemaakt hoe de machtsverhoudingen waren. Bij de opmerkelijke oecumeniciteit aan de oppervlakte, de tolerantie en vreedzame co-existentie zijn dus de nodige kanttekeningen te plaatsen. Beide partijen hielden elkaar met argusogen in de gaten.

Dit boek maakt – *nolens volens*, maar onmiskenbaar – duidelijk dat geweldloos verzet voor katholieken een veel betere optie was dan gewapende strijd. Hier waren zij niet passief of accomoderend, maar strijdbaar. In een vijandig tijdgewricht hebben zij hun kerk die ten dode opgeschreven leek weer opgebouwd. Katholieken hebben de ruimte die het gedoogbeleid hun bood optimaal benut. De dominante groep heeft dit niet kunnen verhinderen. Zo broos was het machtsevenwicht.

Ook al benoemt Spaans het niet zo, haar reconstructie van de betekenis van de Hoek is een correctie op het huidige vertoog dat zij in het eerste hoofdstuk weergaf. Haar boek laat zien dat katholieken zich buitengewoon weerbaar hebben betoond in een

materie die voor hun van levensbelang was. Het heeft als belangrijke implicatie dat in de analyse van cultuuromslagen en interculturele ontwikkelingen het perspectief en handelen van alle betrokkenen moet worden meegewogen.

In dit respectvol geschreven boek heeft Joke Spaans de leefwereld van de maagden in de Hoek van binnenuit belicht. En daarmee heeft zij een monument opgericht voor deze formidabele vrouwen die samen met hun families een missiepost gecreëerd hebben die van vitaal belang was voor het voortbestaan van de katholieke kerk.

Llewellyn C.J.J. Bogaers, Utrecht